

“MÜŞTEREK ORTA ASYA TÜRKÇESİNİN KARIŞIK DİLLİ ESERLERİNDEN” REVNAKU’L-İSLÂM’IN DİL ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİR

Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Revnaku’l- İslâm, “Müşterek Orta Asya Türkçesi” eserlerindedir. Çağatayca ve Türkmence dil özelliklerini yansıtır. Eserin, popüler bir nitelik taşıması, Türk boylarınca kolay benimsenmesi, dilindeki bu özelliklerle ilgili olmalıdır. Öğretici bir eser olmasına rağmen, anlatımındaki hareket ve sohbet havası okuyanı bıktırmaz.

Revnak’ul-İslâm, İslâm’ın esaslarını öğreten bir eserdir. Bu konularla ilgili bilgiler verirken eserin şairi Vefâî, lirik anlatımlarıyla dünyayı ve insanları da yorumlar. İnsanları teselli edici bir tavır takınır.

Eserde, Türk toplumundan İslâm’ın yükümlülüklerini yerine getirmesi istenir. Böylece, toplumun o devirlerdeki yaşayış biçimi de ortaya konmuş olur. Revnâku’l-İslâm, ülkemizde yeterince tanınmamasına karşılık Orta Asya’da yaygındır. Türkmenistan, Özbekistan ve Tataristan’da üzerinde araştırmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Revnâku’l-İslâm, Vefâî, Türkmence, Çağatayca.

ABSTRACT

Revnaku’l- İslâm is a work of Central Asian common Turkic language. It reflects the characteristics of Chaghatai Turkish and Turkmen Turkish. The reason for its popularity among Turkic peoples is this multy-language peculiarities. Although it is a didactic work, its oura and its intimate style doesn’t bother the readers.

Revnak’ul-İslâm is a kind of work which aims at teaching the rules of Islam. By giving information about Islamic principles, the writer, Vefai, interprets the world and the people in a lyric style. He maintain a humanistic and consoltary attitude.

In his work, the writer wants people to carry out their own Islamic obligations. By means of this work, it can be said that the cultural and sosical life of the Turkic people at that time was introduced clearly. Revnak’ul-İslâm is not well-known work in Turkey, but it has a wide spread fame in Central Asia. Some important stuides about the work have been done in Turmenistan, Uzbekistan and Tatarstan. Here we aim at examining and introducing Revnak’ul-İslâm to Turkish people.

Keywords: Revnak’ul-İslâm, Vefâî, Turk, Turkic, Turkish, Chagathay, mixed-language.

Revnaku’l-İslâm (İslâm’ın Nuru) Müslüman mekteplerinde ders kitabı olarak okutulan, mesnevi tarzında yazılmış popüler bir eserdir. Orta Asya, İran ve Afganistan Türkleri arasında çok yaygın olarak sevilip okunan iki kitaptan biri, Vefâî’nin Revnaku’l-İslâm’ı, diğeri de Şeyh Allahyar’ın Sebâtü’l-

Âcizîn'idir. Bu iki kitap, Kur'ân okumayı öğrenen çocukların ikinci basamakta okumaya geçtikleri eserlerdir.

Eserde, şeriatın iyi korunması, namaz, oruç, hac, kurban, nefis terbiyesi, İslâm'ı vaaz etmek gibi dini bilgiler verilmektedir.

Haram ve helal üzerinde durulurken, içilen suların temiz olması; kuyulara düşüp ölen hayvanların, kuyunun suyunu kullanılamaz hale getirdikleri; kan ve tırnak gibi atıkların toprağa gömülmeleri gerektiği anlatılır. Hayvanların boğazlarından, usulüne uygun olarak kesilmeleri gerektiği gibi konular ayrıntılı şekilde açıklanır. Batman, mil gibi ağırlık ve uzunluk ölçüleri hakkında da bilgiler verilir (turkceciler.com).

Eser, "şükr edüp ol Halık'ı birleyeli / sâni'ning sun'ı nedür söyleyeli" beytiyle başlar." Şairin mahlasının geçtiği beyit ise, " ey Vefâî bilgeniñi gizleme / bilmezniñi bilürem tip sözleme" beytidir.

Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Revnaku'l-İslâm'ı "karışık dilli eserler" grubunda zikreder: "Müşterek Orta Asya Türkçesinin en çok karışık şiveli eserleri Oğuz şivesi tesirinde kalmışlardır. Bunlar, Husrev ü Şirin, Revnaku'l-İslâm, Yusuf u Züleyha, Miftahü'l-Adl ve Kıssa-i Yusuf gibi eserlerdir. Bu eserler muhtelif kavim ve şivelerin karışmasından yoğrulmuş olan Türkçe ile yazılmışlardır."

Caferoğlu, Samoyloviç'in, eserden yayımladığı küçük bir parça üzerinde bir gramer çalışması yapmış ve bunun eseri tanımaktan oldukça uzak bir başlangıç olduğunu kaydettikten sonra eserin baskılarının yapıldığı yerler ve basım tarihleri hakkında bilgi vermiştir: Kazan (1896), Taşkent (1898). (Caferoğlu,1974).

Aşırov ve Amansariyev(1991)'e göre, Revnak'ın dili, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, A.Yükneki'nin Atabet'ül-l –Hakayık'ı, Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u ve Rabguzi'nin Kısasü'-l Enbiya'sının dil özelliklerini taşır. Bu gruba Dede Korkut da eklenmiştir. Bu eserlerden, Kıssa-i Yusuf ve Kısasü'-l-Enbiya'nın dil özellikleri Revnaku'-l İslâm'a benzer. Kutadgu Bilig, Atabetü'ü-l Hakayık ve Dede Korkut'un, bağlı buldukları dönem ve lehçeleri temsil ettikleri bilinmektedir.

Revnaku'l- İslâm yazarı Vefâî'nin asıl adı hakkında tereddütler vardır. Kimi araştırmacılar gerçek adının bilinmediğini söylerler (Nazarov,1980). Ekrem Özbay, şairin gerçek adının Hıdırguli olduğunu kaydeder (Özbay). Samoyloviç de onu Muinü'l- Mürid yazarı Şeyh Şerif'le aynı kişi sanmıştır (Caferoğlu, 1974). Vefâî mahlasını kullanan şairin gerçek adı konusunda bir görüş birliği yoksa da onun Şeyh Şeref olduğu hususunda çoğu araştırmacı birleşmektedir.

Şair, Revnaku'l-İslâm'ı 1464-1465 yıllarında yazdığını söylemektedir. Bu eser Orta Asya'da tanınmış ve okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.(Aşırov, Amansariyev 1991) Bu yıllar onun olgunluk çağı sayılırsa Şeyh Şeref'in XV. yüzyıl başlarında yaşadığı düşünülebilir.

Vefâî, Hazar Denizi'nin doğu kıyısında bulunan Şagadam bölgesinde yaşayan Yamut Türkmenlerindedir. İlk tahsilini nerede yaptığı kesin olarak bilinmemesine rağmen, Hive medreselerinde düzenli bir eğitim gördüğü söylenmektedir (turkceciler.com).

Aşırov ve Amansariyev (1991) onun, Şagadam medreselerinde okuduğunu söylerler. Halk arasında toplanan bilgilere göre, “kadim bir veliyullah” olan Vefâî, Hive’lidir (Caferoğlu,1974). Hofmann, Harezmi olduğu fakat Tacikler arasında yaşadığı Meşhed ve Timuriler çevresine hitap ettiği bilgilerini verdikten sonra, Z.V.Togan’ın, Fundementa II’ de değişik kaynaklardan topladığı bilgileri değerlendirdiğini aktarır: Samimi bir dindar olan Vefâî, Revnaku’l- İslâm’ı, Türkmen / Çağatay lehçelerinin ortak özellikleriyle yazmıştır (Hofmann, 1966).

Metnin dil incelemesinden de anlaşılacağı gibi Revnâkü’-l İslâm, Türkmen – Çağatay lehçelerinin özelliklerini taşıyan “karışık dilli” bir eserdir:

Revnaku’l-İslâm’ın İmlâ Özellikleri:

Revnaku’u-l İslâm’ın elimizdeki nüshalarında, şedde işareti dışında hareke kullanılmamıştır. Arapça ve Farsça kelimeler asıllarına uygun yazılmışlardır. Türkçe ekler ünlü işaretleriyle belirtilmiştir. Diğer yazım özellikleri aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibidir:

Ünlülerin yazılışı

a ünlüsünün yazılışı : a ünlüsü (ا) elif, (آ)medli elif veya (۵) güzel he ile yazılır:

alur (آلور)A2a-8, açuk(آچوب)A2a- 6, âtı (آتی) A8b-9

kani(قانی) A 7b-1 tutar (توتار) A9a-3 var (وار)K21b-1 alabilür (اور) K 27b- 5 yaña (یئا) A 19b-7 uca (اوچه) A30b-3 bolsa (بولسه) A30b-3 hatunlara (خاتونلارا) K 23 b- 15.

e ünlüsünün Yazılışı : Bazen(ا) elif’le ,. Bazen ye (ی) ile bazen de (۵) güzel he ile yazılır. Çoğu zaman da gösterilmez: ey (ای) A 34b-8 gel (کل) A49a-5, gil işit (گیل-ایشت) 30b-6, geldi geçdi (گلدی-ک یچدی) A34b-16 , eylegil (ایلگیل) A38a- 10, tigmegeyler (تیمگمگیلار) A31a-2, ten (تین)A34a-2 üze (اوزا) A31a- 2, yine (یینه) A39a-2 ı ve i ünlülerinin yazılışı: (اشدیت ایمدی) (ای) ve elif ye ve sadece ye (ی) harfleriyle yazılır: İşit imdi (اشدیت ایمدی) A24b-3, iki (ایکی) K19a-7 arasında (آراسینده) A24b-8 miñ (میك) K19b-5 üçüsi (اوچوسی) A25b-6 altı (الاتك) K19b-5.

o.ö,u,ü ünlülerinin yazılışı: Kelime başında elif vav,(او ortada ve sonda vav (و)harfiyle yazılırlar: öldüre (اولدیره) A30b-5, örgenip (اورگنایب) A31a-11 bolsa (بولسه) A31 a-7, on gündin (اون گوندین) A33a-5, bir turur (بورتورور)A12b-11 tiyü (تیو) A3a- 6, kendü (کندو) K3b-16.

2. Ünsüzlerin yazılışı

ç ünsüzünün yazılışı: Metnimizde “ç” ünsüzü ç (چ) harfiyle yazılır : çekkeler (چككلار) A14b-11 , çıksa (چ قسه) A14b- 14, geçe (كچه) A14b-5, içre (اچرا) A -7 19a, sıçğan (سچقان) A 15a-7, üç (اوچ) A 14b-11.

p ünsüzünün yazılışı: p ünsüzü bazen p bazen b harfleriyle yazılır: kopup (قوپوب) A26a- 2, tapdñ (تابدنك) A39b-6. -ib /-ib , -ub/-üb zarf-fiill ekleri genellikle b (ب) ile yazılmıştır: görüb (كورب) A47b- 10, gelüb(كلوب) A47b-10.

ñ sesinin yazılışı: Bu ses “ng” (نك) harfleriyle gösterilmiştir: saña(سندا) A31b-7, kılıñ (قیلنك) A32a 10, tapdñ (تابدنك) A39b-6 kañkı (اكانكى) A32b-4, ittiñ (ایتتنك) K 14a-9

t ünsüzünün yazılışı: Türkçe kelimeler t (ت) harfiyle yazılmıştır: türlüğ (تورلوك) 16a-1, tartğay (تارتغای) A15a-10, tapdñ (تابدنك) A39b-6, tutmay (توتماي) K17b-8 takı (تاقی) K 18b-14.

w ünsüzünün yazılışı: Metnimizde bu ünsüz genellikle f (ف) harfiyle yazılmıştır: suw (سف) A44b-8, KTB33a-7, awuç (افوچ) K6a-6, towraq (توفراق) A6a-6. tofuğna (توفغنه) A25 a-7, arfa (ارفه) A 31b-8. kirfikleri (كرفبكلاری) A41b-7.

Ses Bilgisi Özellikleri

Ünlüler

e>i değişmesi

itmeğın A37b-3, işek K11a-1; A15b-9, ni A 3a-11; K 6a-5, gicelerde A 45a-1;TTB64-3, işık A 44b-9; KTba-7, gil A43b-9; KTB32b-1, tip A 5b-3, ‘ömr yıl dik giçer A 47a-1; K 32b-1. işlenip “eşlenip” A27a-2; TBB23a-6.

e>ö değişmesi, ı>u değişmesi

göter (getir) A24b-6;KTB19a-5. yıldız K 6a-7; A 3a-13.

Ünlü uyumu

Metnimizdeki Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumu tam olarak gerçekleşmiştir. Bu uyum çekim ve yapım eklerinde de vardır: kılmış durur A6a-10, boğazdın A42a-4; KTB31a-3.

Düzlük-yuvarlaklık uyumu henüz tam olarak gerçekleşmemiştir:

niçük(<ni+çe+ök) A46b-1;K32a-1, egçü (<keçi), kılınur gazab A47b-3; TTB 67-a, kuzlayur “kuzuluyor, yavruluyor” KTB31b-1; A42b-6, sevdüğindin “sevdiğinden” A4a-10; K1b-5.bilünen A6a-2, köñlin “gönlünü”A2a-11

Ünlü düşmesi

Ünlü düşmesi, orta hecede ve genellikle dar ünlülerde gerçekleşmektedir. Eserde, orta hecelerin vurgusuz ve dar ünlülerin de zayıf sesler olmaları yüzünden bu tür ses düşmeleri sıkça görülmektedir:

Buzın “boğazını” A41a-5, köñle A26b-4, kuzlayur “kuzuluyor” KTB12b-2;A16b-10, sayyâd elgidin “ avcı elinden”A42b-5; K29a-6 kılınur gazab A47b-3; TTB67-4, başa iltmez “ başa iletmez” A50a-11; K34b-11, eylep A21b-3;

K15a-2.her kişi yığılsa “her kişi engel olsa” A 12a-5, bu yaflığı işler “bunun gibi işler “ A 12b-5. oturup tiz tonunu “ayağa kalkıp diz giysisini” (< örü tur-)A45b-2; KTB33b-6.

Ünlü yuvarlaklaşması

Dudak ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşen bir ses olayıdır:

öfrülme(<evrilmek) A32b-3, ol öy içinde yolğuzın “o ev içinde yalnız durumda” A 47b-2, övliyā bolğāy “evliya olacak” K18b-1 ;A 28a-2, ol hovesçün A50a-4; K34b-4, sovaldın A 10a-2; KTB 7b-1, rövātın A 15a-3; TTB22-6, sövdā A2b-4; K5b-6, rovān KTB 12a-4; A 16a-9, ayru A2a-5; K 2a-4, kavul KTB 12b-2; A 16b-10.

Kaynaşma: kendözin+din “kendi+özünden, kendisinden” A4a-1.

Hece düşmesi

her dem estağfıra kıl “her dem estağfurullah de”A 50a-7; K34b-7, allanın atı “Allah’ın adı” A43b-7, allanın hoşnıdlığı, farzdur k6b-1; A10a-6; nicedür, secedür K6b-4; A 10a-9. kahka gülmek “kahkaha ile gülmek” K14a-5; KTB15b-8, eylep A21b-3; K15a-2. güç ile iltür seni “ seni güçle iletir” A 47b-4; TTB67-5.

Uzun ünlü

Uzun ünlüleri belirlemek mümkün olmamakla birlikte, “y” ünsüzüne eklenen “-i” ünlüsü metnimizde yer yer uzun söyleyişin bulunduğunu gösterir: iyilmez, iyilür “yenilmez, yenilir” A18a-1; KTB 13a-12i iygü (eygü<edgü)43b-8; TTB62-9, iynek (<ud:sığır, öküz) “inek,sığır”A43a-8; TTB61-1; KTB32a-1, boldı iyşi “oldu işi” A35b-8, tiydi süne ol din serveri “didi sünnet o din serveri”A32b-8;TTB49-2, iyñçe “ince”, ālmas (<elmas) A 48b-4; TTB68-3.

Ünsüzler

b>v değişmesi

Metnimizde, Eski Türkçede b- ile başlayan kelimeler bazen b-, bazen b-’siz, bazen de v- ile başlamaktadırlar:

koy birür “koyun verir” A29b-5; KTB 24a-2, zekat vire A29b-5; KTB24a-2, oldı, boldı A4a-4; K1a-4, ol-ğil “ol” A4a-7; K1a-7, bolmuş, boldı K2a-1; K2a-4. birdi, barur A44b-4;KTB33a-5-6-7, verebilse yetişür K21a-10;A30a-12, ol zekat birgüci, birgey zekat “ o zekât verici, verecek zekât” A30a-8-9;K21a-6-7. tegmesige vire “her birine vere”, vireler A29b-9; KTB 24a-3, yalbar Hakka “yalvar Hakk’a” A 50a-7; K34b-7.

b>y değişmesi

öyüni (ew<eb) A44b-8; KTB33a-7,ol Hak öyüne K22b-4; KTTB26a-4.

b>f değişmesi

Eski Türkçe kelime sonu ve kelime içi b’leri bazı örneklerde f / w’ ye döner:

suf kabunı (<suw<sub) A44b-8; KTB 33a-7, bir afuç tofrakdın K6a-6, öfrülmeK A32b-3; K22b-10, tıfrenmek (<debren-) A43b-5; TTB62-6

b>m değişmesi

munça A 3a-13; K6a-7, mengü kala , munı A48b-6; TTB68-5.,miñ A2b-8;K5b-10

d >z, y değişmesi

-d- >-z- , -y- Eski Türkçe “d” sesi karışık olarak görülüyor: Kelime içindeki -d - `ler bazen -z-, bazen -y-`ye dönüyor: adak KTB14b-2; K13a-2, adak “ayak” A13a-1; K13a-5. Bunun yanında: azakındın südürmek “ayağından sürümek” A43b-7, her bir azak A48b-5; TTB68-4, kuzuğ “kuyu”K9b-3-4.

. tört rekât özeñ (< ödlen) içre bilünür “dört rekât öğle içinde bilinir” A25b-4; KTB22a-3, altı rekât özlek içre TTB39-1. üyde iynek “sığırdı inek” (<üy < üz: sığır) TTB61-13; KTB 32a-1

g>ñ değişmesi

körñüzüp (körgüzüp, “görünüp”) A 2b-11; K5b-13

k>h değişmesi

otğa yahmağay “ateşe yakmayacak” TTB64-2; KTB33a-9, uçmaha “cennete” A2b-6; K5b-8, çohdur A11a-6; KTB8a-11.

v>f > w değişmesi

yafuzlıklar KTB28b-6, beş tefedin A 28b-11; K20z-6.

p>f >w değişmesi

tofuğında “topuğunda “ A 25a-7; KTB19b-2, arfa “arpa “ A 31b-8; KTB25b-8, kirfikleri “kirpikleri” A41b-7; KTB30b-12, arı tofrağ A21b-10.

Uygurcanın ny sesi ayırımında metnimiz y tarafındadır: koy A 29b-3-5, kurban koyları A43a-6. tört koyun bolur ; oña iki, on bişge üç koy “ona iki, on beşe üç koyun “ K 20a-6; A28b-11.

Ünsüz düşmesi

Ünlüyle biten bir kelimeye i-mek fiili getirildiği zaman iki ünlü birbirinin içinde erir. Metnimizde bu örneklerde araya giren koruyucu ünsüz de kullanılmamaktadır:

geldise, boldısa “geldiyse, olduysa “ A 22a-4; KTB17-6.

Eski Türkçenin söz sonunda bulunan -ğ / -g ünsüzleri metnimizde karışık kullanılmaktadırlar. Bu ünsüzler kimi zaman aynen kalırlar, kimi zaman da düşerler: soruğ sual “soru sual” A 5b-7, ağzığ tolu “ağzı dolu” K14a-3, katıg KTB15b-3, evvela aña tahâret kılmak ol / yine arı yer yüzinde turmak ol KTB18a-4, yedi tür+lüg “yedi türlü” A16-1, tirig, ölüg “ diri, ölü” 16a-2, arı tofrak K15a-9; A 5b-7.

Ünsüz benzeşmesi

Ünsüz benzeşmesi, bir ünsüzün yakınındaki bir ünsüzü etkileyerek onu kendi boğumlanma alanına çekmesidir. Böylece ünsüzlerin telâffuzları sırasında bir benzerlik sağlanır. Daha az çaba harcanmış olur:

ol suffa (<ol suf+ğa) KTB 10b-2; K 10b-3, reñ+ñi (<rengi) KTB10b-2, yassıgda (<yad+sı) KTB 22a-3, saşlarını (<saşlarını) K15a-6.

Yer deęiştirme

örgeñ A20a-1; K14a-9, örgeñ A21a-1; K 14b-4. egçü (<keçi A47b-3

Ünsüz ikizleşmesi

Çağatayca'da sayı isimlerinde sıkça görölen bir ses olayıdır. Eski Türkçede kelime sonu – ğ seslerinin düşmesinden doğan ses kaybının giderilmesi için gerçekleşir. “yassı” örneğinde, aynı zamanda gerileyici benzeşme etkisi sezilmektedir: yetti A 2b-6-10;K5b-8-12, ıssıg K2a-15, assı K14a-4;A20a-9, ellig altı “elli altı” A29a-2, yassıgda “yatsı namazında” KTB22a4.

Metnimizde b->m- değişmesi var. Eski Türkçede bulunan -ğ / -g seslerinin Oğuzcada düşmesine karşılık metnimizde bu ses olayı karışıktır. Ek başındaki -ğ ve -g ünsüzleri metnimizde korunur. Oğuzcada kimi örnekte korunmuştur. (Korkmaz, 1972) Metnimizde görölen ikizleşmeler Oğuzcanın da bir özelliğidir. (bkz. Ses bilgisi)

Metnimiz ses bilgisi bakımından Oğuzca ile ortak özelliklere sahiptir.

ŞEKİL BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

YAPIM EKLERİ

1. İsimden İsim Yapan Ekler :

+aç / +eç : “Küçültme bildirir ” karlavaç (<karluvaç < karluğaç) “kırlangıç” KTB21-10

+an / en : oğl+an K2a-6, er+en K6b-; a10-6

+cı / +cı : câdu+cı sen K 2a-11.

+ daş / +deş / +taş : öz kol+daş++ı TTB65 -5, yok deñ+deş+i “ yok denkdeşi” KTB20a-2

+de+lig: gün+de+lig+in A42b-4

+ duz / düz : çuval+duz KTB 17-b-3.

+ndü: iki+ndü KTB22a-4; A25b-5.

+ga / ge : öz+ge+ni bolur helâl A42a-6.

+lıg / lig / luğ / lüg : Bulunma, mensubiyet aitlik bildiren sıfatlar yapar: yol+luğ+lıg yol A 30a- 11; K 21a- 9.dovzah sıfat+lıg kışları “cehennem gibi kışları” A 3a-1. yañ+lıg işler “ yanlış işler “KTG9a-14, tiz+lig ile A 31b-5; KTTB-4, giñ+lig +i K10a-1, ot+luğ tamuğ+ğa “ateşli cehenneme” A 2a-3; K2a-1., kimi erk+lig “kimi güçlü” K2a-3, yedi tür+lüg A16a-1, arıg+ lıg+ı “temizliği” K9b-3 , giñ+lig+i K10a-1.

Bu ek bazen +cu/+cü ekinin işlevini yerine getirir: ya mükâtib ya yol+uğ+lıg yol “ya kâtip ya yolculu yol” A30a-11; K21a-9.

+lık 7 +lik; luk / +lük : +lık / +lik ekiyle +lıg / lig ekinin yazılışı: Eski Türkçe + lıg / +lig eki Çaęataycada, ek sonundaki ünsüzün tonsuzlaşması

yüzünden +lık/ +lik olmuştur. Metnimizde de bu ek bazı örneklerde Çağataycaya uyar: ezgü+lik A39a-7; KTB29a-4, kop+mak+lık öre tügleri “kopacak halde olan tüyleri” A 41b-7. okı+mak+lık vâcip oldu “okumak gerektiği vâcip oldu” TTB 35-3; A23 b-4. dünyada bil-mez+lik işdin K 23b-11. bil tirig+lik el azakın yıgmak “ bil, diriyken el ve ayağını bağlamak” A 41b-6.erk+lik K2a-3,erk+sız A2a-5.

+ lan / +leñ : -le ve -n vasıta hali eklerinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış bir yapıdır. +k, +ok / +ök kuvvetlendirme ekinin getirilmesiyle elde edilmiştir: öz+leñ [< öd +le-k(öğleyin)]KTB 22a-3; A 25b-4.

+unçı / +ünçı/+lançı / +lençi : Sıra sayı isimleri oluşturur: tört +ü+lençi “dördüncü” A 40a-1 , iki+lençi “ikinci” KTB4a-13, beş+i+lençi KTB4a-14, üç+ünçü KTB4a-14, +sekiz+inçi tokuz+unçı A 10b-1, altı+lençi A 10-9.

+sız / +siz : Yokluk bildirir: kimi erk+sız kılgan “kimi güçsüz yapan” A2a-5, yogurt suf+sız “yoğurt susuz” KTB12-8

+vaç: karla+vaç

Metnimizde, bazı deyimlerin parçalandığı veya söz dizimi sıralarının değiştiği dikkati çekiyor: yüz eliñni yuvğıl “elini yüzünü yıka” KTB16a-1, el tutmak “el açmak” KTB37a-3, kulak tutğıl “kulak ver” A49a-6, el sunmayın “el uzatmayıp, el uzatmadan”, hac getürmek “hacca gitmek” A32a-1

İkili yazım örnekleri: bilmeseñ tirigliginde KTB22b-2, arı dirlik birle KTB22b-4; sol elgin üstine 15a-2, ten üzre K15a-2.

Aynı kavramın iki eşanlamlı kelimeyle yazımı: dövzağ A27a-1, tamuğ a27a-6.

2. Füliden İsim Yapan Ekler:

-a / -e,-ı / -i,-u/ -ü: “Olan, bulunan” anlamlarında isimler ve sıfatlar yapar: doğ-ur-u K 2a-1; A2a-4, toğ-ur-u K2a-5; A2a-6, ayr-u K2a-5; A2a-7.

-ağ / eg, -iğ/ -ig,-uğ/-üğ : “ Durum ve yer “ bildiren isim ve sıfatlar türetir: yay-ağ “yaya” K25a-1, tir-ig A 2a-8; K2a-6, eş-ig-i-n “eşiğini” A11b3, K14a-5; KTB15b-8, tof-uğ+ı+na KTB1 9b-2, tiş-üğ, sük-üğ “sökük” TTB33-4; KT B15-5, töşe- g+in+de A 21a-2. buyr- uğ+ın A19b-7;K133b-6

-ak / -ek ,/-ük: “ niteleyici sıfat isimleri yapar “: bol-ak A10a-1, yır-ak KTB9a-4, uşa-k (uşa- :küçül-) taş çıkmakı “dışarıya çıkmayı” B15-5, kes-ik A19b-7 . tiş-ük ,sök-ük KTB33-4,tir-ik A2a-8; K2a-6,

-d-: yarı-d-ur-lar A6b-6.

-ğ / -g, /- ğ / -ig,/ -uğ / -üğ : Sıfatlar ve soyut isimler yapar: arı- ğ+lığ, ger tir-ig ,öl-üğ, bil-ig A16a-2 ; K 9b-3, sor-u ğ su’al A 5b-7 , buyr-uğ+ın A19b-7;K13b-6.

-ğı / gi ;- ğu /-gü: Hareket isimleri ve sıfatlar yapar: geç-gü sırat “geçilecek sırat” A2b-8. ez-gü+lik “sıyrılacak, sıyrılması gereken”

-ğın / -gin : er-gin-dür KTB 13a-3, kal-ğan-ı KTBB-5

-kan /-ken: sıç-kan .A 15a-7

-mak /-mek ,/ -mak+lık,/ -mek+lik : Soyut isimler yapar. -mak+lık,/ -mek+lik yapısında fiile “gereklilik” işlevi katar: nit-mek, bul-mak , ur-mak K

15a-9, elin sür-t-mek KTB 17; K 15a-10, bil-mek bir+le-mek , kıl-mak, kıl-mak+lık “ yapma, etme gereği” K8a-3, KTB4a-13, bu kadar bil-mek+lık “ bu kadar bilmek gerektiği” KTB4a-10, kıl-mak kıl-maz+lık içre yok güman “yapmak,yapmamak gerektiği hususunda şüphe yok” K8a-3, evvel ol bil-mek+lık Allah bir turur “Önce bilinmesi gereken Allah’ın bir olduğudur”, söz-le-mek+lık ol kelime til bile “O kelimeyi dil ile söylemek gerekir “ A 13a-1, muña sünnet söz-le-mek+lük “ Buna sünnet demelidir”, anıñ ni+t-mek+lig+i+n “onun ne yapması gerektiğini” A 11a-8. muña sünnet sözle-mek+lık “Buna sünnet denmesi gerek”, anıñ ni+t-mek+lig+i+n “onun ne yapması gerektiğini” A11-8.

-ış / iş : Hareket isimleri yapar: bağ-ış-la-dı K2a-1; A 2a-3.

-sığ /-sığ : yassıg+da (<yad—sığ)KTB22a-4.

-uk /-ük: çek-ük “bir kuş türü”

3. İsimden Fiil Yapan Ekler :

+a- / +e- : uz+a-r A4a-1; K1a-1, uz+a-t-ur-up A39b-1, öd+e-di ol yine A9b-7, her bir at+a-mış “her biri ad vermiş” A 7a-2, yarlık+a-dı “buyurdu” K1b-10, oyn+a-mış-dur K3b-5, boş+a-n-ıp, düş+e-n-ıp K 2a-14, uz-a-r A4a-1;K1a-1

+ad /ed, /-at /-et: “yapan, eden, veren” anlamlı fiiller yapar: tüg+et-se A 16b-2-3, diniñ tüz+et, göz+et K2a-13

+da - / +de-: ün+de-y-üp A 2b-2; K 5b-4.

+ig- : bir+ig-ıp “ birikip” A6b-4; KTB22a-5; A 25b-6.

+gür- : göz+gür- me- dik A 49a-4; KTB36 a-4,

+la- / +le- : İşlek bir isimden fiil yapan ektir. “ İsim kökünün eylemleştirdiği fiiller türetir” : ağır+la-y-u kıldı A2a-2; K1b-13, teñri bir tip söz+le-gen A 5b-3,söz+le-mek+lük KTB 8a-5.yıg+la-n-sa mundın, yıg+lı-n-mak(<yıg-la-)KTB4a-6, çekmiş mesh yine hem sağ+la-gay “mesh giymesi (ona) sağlık verecek” KTB17b-8, yıg+lı (-la-)-n-mak KTB4a-6, bir+le-yeli , söy+le-yeli “birleyelim, söyleyelim”A 1b-1, tüz+le-yür, kuz+la-yur KTB31b-1

- ur /-ür : yüzüñ üf-ür K3b-4.

4. Fiilden Fiil Yapan Ekler :

Edilgenlik eki:

-ıl- / -il : evr-il miş KTB23a-4; TTB40-5.

Ettirgenlik ekleri:

-ar / -er, -ur / -ür : öt-ür-ür “ geçirir” A2b-1. -ar-/ -er- : el göt-er-ıp kıl niyaz “el kaldırıp dua et”

-dur- / -dür- : kân al-dur-ur, böyle kıl-dur-ur K 21b-4; KTB25a-3.

- ur/ -tur /-tür : ger iman gil-tür-me-se “eğer iman getirmese, iman etmese” K 3b-4.

-d- : yori-d-ur-lar “yürütürler” A6b-6.

-ğar /-ger : yani vastî bansırını bir-ger-ıp A 19a-3, bir-ger+ıp “verdirip” KTB 19b-5; A25a-12

-ñüz- / - güz : gör-ñüz-üp bil-dir-gen “görünüp bildiren” A 2b—10; K5b-12, gör-güz-üp bil-dür-gen oldur özüni “görünerek kendini bildiren odur” A 1b-8; K 1b-11, ir-güz-ib A1b-5.

-sa / -se : ol uluğlar gör-se-t-ip dür böyle yol “O büyükler böyle yol göstermişlerdir”

-t- : yar-t-dı A 4a-2; K1a-2, ol uluğ+lar gör-se-t-ıpdür böyle yol “o büyükler böyle yol göstermiş” A19a-5. uşa-t-ıp “küçültüp” A 40a-7

İşteşlik ekleri:

-ğaş- : kol-ğaş-ıp “ birlikte isteyip, rica edip” TTB67-1; A 47b-6. -ğaş- : çul-ğaş-ıp kol-ğaş-ıp TTB67-1

-ş- : ula-ş-u A 11a-2.8, -uş /-üş : yet-üş-se A 2b-12.

Dönüşlülük eki: -n- :

-n- : dost ed-in-di A 4a-1; K 1a-1.

Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller iki öğenin birleşmesinden oluşurlar. Birinci gruptaki birleşik fiiller bir isim bir fiil unsurundan meydana gelir. İsim unsuru çoğu zaman Arapça, Farsça bir kelime olur; fiil unsuru ise mutlaka Türkçe bir fiildir. İkinci gruptaki birleşik fiiller “tasviri fiiller” de denilen iki fiilin birleşmesinden oluşurlar:

Metnimizde kullanılan yardımcı fiiller kıl-, et-, gel-: imān gel türür “iman getirir”TTB51-2, hizmet kıl- “hizmet et-“ A 6a-11, ne+m+er-se “neyim ise” K5b-1, ne ir-se “ne ise”K14a-2, ni+it-meg+in “ne etmesini” A37b-3, anıñ ne+tek+lig+in “onun ne gibi olduğunu” A 49a-3, ver-e-bil-se KTB24b-8,tiy-ü-bilmek kişi KTB29b-4, eyle bil-gil K14a-2.

er- cevher fiili bazen “ol-“ anlamında kullanılır: farz ir-ür “farzdır, farz olur”TTB33-1.

İsim Çekimi

Çokluk: kim+ler+e, kim+ler+i k 2a-1-2, sünnet+ler+i A 6b-1, mun+lar A 6b-6, Ālim+ler A 6a-13, uluğ+lar KTB9a-14, cavid+ān K 6a-4, vacib+āt.

İyelik Ekleri:

+ım/ +im /+um/+üm : bilmiş+im+çe “bildiğim kadarıyla” KTB 14b-1; K13a-1

-ñ- / -iñ-/- iñ- / -uñ- / -üñ- : gir-miş-iñ-de sağ ađak “ girdiğinde sağ ayak”, sol el+iñ birle “sol elinle” A 19a-1-2, sol ađak+iñ+nı çıkar öy+din kopup “evden çıkarken önce sol ayağını çıkar” A19a-4, iki elg+in ibtida “önce iki elini”A19b-5; K13b-6.

-sı/ -si/ -su / -sü/ -ı / -i/ -u/ -ü : din idi+si “ dinin sahibi” A28a-11; K18b-12, iki elg+i+n “iki elini”, erk+i yetmez kılmiş+i+ğa kimseniñ “gücü yetmez yaptığını yapmağa kimsenin” Şu örneklerde “ek yığılması” vardır. Eklerden biri zamanla unutulmuş veya işlevini kaybetmiş onun üzerine aynı ek ikinci defa getirilmiştir:(Korkmaz, 1971): bu üçdin bir+i+si K10b-4;KTB10b-

3, üç+ü+si KTB22a-5; A25b-6, dört+ü+sü+n-de A28a-11; K18b-12, üç+i erge beş+i+si hatunlarga “üçü ere beşi hatunlara “ A 21a-6, , dört+ü+sü KTB7b-3

İyelik ekinin düşmesi: bu üç birgip “bu üçü birikip” KTB22b-1.İyelik ekinden sonra “zamir”n’si kullanılmaz: ol sağ yan+i+dın “ o sağ yanından” A19b-10; K13b-10.

Hâl Ekleri

Yalın hâl:

Yalın hâl eksizdir.

İlgi hâli:

+nıñ / +niñ: Muştafâ+nıñ nağt+i+nı “Mustafa’nın naatını” K 1b-3, ol Celîl+niñ rahmet+i K 1b-12, a+nıñ ara+sı+ğa “onun arasına” K2a-1, ol resûl+nıñ A19b-7

+iñ /+iñ / +uñ+üñ : kamuğ+uñ dost+u+na K1b-9. âlem+iñ hoşluğ+i+na A4a-1, göz+üñ ile gör-me-dig+iñ Teñrini “gözünle görmediğin Tanrıyı” A5b-5. İlgi hali eki bazen düşer: hem uşaq taş çıkmak+i “hem çocuğun dışarıya çıkması”K14a-5; KTBb-8.

Yükleme hâli eki:

+nı / +ni : Teñri+ni A 5b-5,

+n/+ı/ +i: 3. şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra kullanılır: úan tammış+i+n “kan damlamışını” TTB 21-10, anıñ nitmeklig+i+n “ onun ne yapmağıını, onun ne yapması gerektiğini” A 11-8. ol Ahmed+i A6a-8. Tañrı mal +i+n “Tanrı malını” KTB24b-1.

Yönelme hâli eki:

+ğa / +ge / +ka /+ke: yer+ge ur ađak “yere vur ayak” A19-1-2, til+ge gelip K2a-5, geldi dünya+ka K 6a-8, tamuğ+ka taşladı K 2a-1, cümle+ge rızık bergen “herkese rızık veren” A 1b-4, erki yetmez kıl-mış+i+ka kimseniñ “ gücü yetmez yapmaya kimsenin” A3a-5.

+a /+e : kimler+e K 1b-10, dünya üz+e A1b-3, uçmağ+a A 2b-6, bir yañ+a+dan A 3a- Bu örnekte iki isim çekim eki üst üste geldiği için bir ek yığılması olmuştur. Peyamber+ge A 5b-9.3.şahıs iyelik ekinden ve şahıs zamirlerinden sonra +na /+ne: berseñ bir+i+ne A 7a1, a+ña K1a-5. on sekiz miñ âlemiñ hoşluğ+i+ña “ on sekiz bin âlemin holuğuna” A 4a-1 , öz işik+i+na A 2b- 1, kamuğ+iñ dost+i+na K 1b-9.

Bulunma hâli eki:

+da /+de: İyelik eklerinden sonra gelerek zaman zarfları yapar: girmiş+iñ+de sağ ađak çıkmış+da sol “girdiğinde sağ ayak, çıktığın zaman sol ayak” A 19a-5.

Bulunma hâli eki isimlere, eylemin yapıldığı yer görevini verir: uçmağ iç+i+n+de A 7a-2, tamuğ+da A 2b-6, Muştafâ orn+u+n+da A6a-11, dñ iç+i+n+de KTB9b-1

+da /+de bulunma hâli eki sıfat-fiillere eklenerek zarf-fiiller yapar: her bir yuv-ar+da sufñı pâk “her yıkayıştta suyu temiz (olmalı)” A17b-1,

bağlamış+da bağ üzere “ bağ üzerine bağlandığı zaman” KTB17b-7.
tiriglig+i+n+de KTB23a-2. (bkz. Sıfat-fiiller).

Ayrılma hâli eki:

+dın /+din : Metnimizde, ayrılma hali ekinin ilk ünsüzü tonlulaşmıştır. Bu ekin +tın /+tin ;+tun /+tün şekline rastlayamadık. Ayrılma hali eki; çıkma, kaynaktan çıkış, bazen bulunma (+da /+de) ve zarf görevlerini üstlenir: bir avuç tofrak+dın K6a-6, can uçar bir gün kafes+din K2a-14, evvel+i+n+din āhir+i KTB23a-2, kendö+i+n+din sözlemiş “kendisinden söylemiş” AS 12b-1, Muştafâ+dın K2a-12, kafes+din boşanıp K2a-14, öñ+din soñ+a KTB4a-6, Muştafâ+dın bar turur “ Mustafa ‘da vardır” KTB8a-3, mu+n+dın yahşı+rak KTB9a-4, ger boynıñ ger bir yanıñ tört+din biri “eğer boynun, eğer bir tarafının dörtte biri” KTB 14a-4. öñ+din soña “baştan sona” KTB36a-9.

Vasıta hâli:

+ın / +in, +le ,+ ile+n, birle : ilm ilendür A 6a-1, ne birle KTB 8-a, munı tañı nazm ilen, nazm ilen A 15b-8, okımak āhir tehiyyātın tüz+i+n “okumak sonunda tehiyyatı düzgünce, düzgünlükle” TTB35-6, nağme ilen bilbilleri A3a-3, bir gez-in “bir kez ile” KTB22b-5, el bile “el ile” A7a-1. hikmet bilen A6-5, . Ek kalıplaşması yoluyla: öđ+le+k “öğle”, öđ+leñ “öğlen, öğleyin” KTB22a-3; A25b-4 (Korkmaz, 1969)

Eşitlik hâli:

Zaman ve nicelik bakımından kavramların eşitliğini ifade eder. İyelik eklerinden sonra da kullanılır: +ça / +çe, +n+ça /+n+çe: soñra+sı+n+ça, ni+çe bolur tök-miş+in+çe “hemen sonrasına yakın bir zamanda”, ne kadar olur”, “döktüğü kadar” KTB12a-2. Çağatay Türkçesinde +ce / ce şekli yerine, +ça /çe kullanılır. Metnimizde de +çe’li örnekler vardır: dirhem+çe KTB14a-2, bilmiş+im+çe aydayın “ bildiğim kadarıyla söyleyeyim” KTB14-6; K13a-1, bolğun+ça “olduğu kadar” K20a-2, mun+ça yıllar “bunca yıllar”KTB23a-1, ni+çe bolur “ne kadar olur” A26b-7. +çuk / +çük : (<+çe+ök) : ni+çük bizge sevap “ bize ne kadar sevap”A 46b-1; K 32a-1.

Yön gösterme hâli:

+ğaru / +gerü, +ra /+e: il+gerü A21-1, il+gerü teñrini bilmek birlemek, taş+ğaru+dın iç+gerü “dışarıdan içeriye” K21b-1; A30b-7. iç+geri A27b-6, ol zevāldın il-gerü muñtaki “ o battıktan sonra ey muttaki” A31a-8, hācet aslından ola ol taş+ğaru KTTB 25b-3, iç+re TTB41-6. kılmağ kılmazlık içre yok günāh “ (o namazı) kılmak ve kılmamak arasında bir günah yok” K8a-3, andın a+ñaru her yüzi “ondan başka her yüz (tane için). a+ñar beri [Demir (1972), Manisa-Gördes Ağzı] (<* an+ğaru, ben-ru Korkmaz, 1969).Çağatay metinlerinde olduğu gibi bu ek, metnimizde de “yön gösterme “ görevinden yavaş yavaş uzaklaşmış, “yer, yön ve zaman zarfları” yapan bir ek görevinde kullanılmaya başlanmıştır (Korkmaz,1969).

Zamirlerden sonra: andın a+ñaru A 29b-5

Sıfatlarda karşılaştırma: +rak /+rek : andın az+rak bolsa yokdur zıyan KTB14a-5, öküş+rek A39b-7, yahşı+rak KTB9-4

Fiil Çekimi:

Çekimli fiiller, fiil kök veya gövdelerine şekil ve zaman bildiren ekler getirilerek yapılırlar. Sıfat-fiiller ve zarf-fiiller de çeşitli çekim ekleri alarak fiil kipleri yapma görevlerinde kullanılırlar.

Sıfat-fiiller:

Sıfat-fiiller, metnimizde isim özellikleri taşırlar. İsimler gibi çokluk, iyelik ve hal ekleriyle çekim edatlarını alabilirler. Cümlede isimlerin görevlerini yüklenebilirler. Zarflarla birleşerek fiil kiplerinden bir kısmını karşılayabilirler:

-ar/ er,-ur/-ür: Geniş zaman ifade eder. İsim çekimi ekleriyle birleşerek zarf-fiiller yapar: -ar- -er: koy sağ-ar+da “koyun sağarken” TTB24-4, esne-yür+de “esnerken, esniyorken” A25a-7. iki yaş-ar, üç yaş-ar “iki yaşına-da, üç yaşında” A29a-1, dört yaş-ar tişi “dört yaşında dişi” A29a-2.

-ası /-esi: Gelecek zaman bildiren sıfat-fiildir: málum oldu kim tahâret kıl-ası “kimin tahâret kılacağı málum oldu” K14a-7

-maz /-mez, -mas/-mes Geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuzu: utanup bil-mez+im+ni sormasam “utanıp bilmediğimi sormazsam” TTB68-7, bu edeb ir-mes+lik+in “ bu edep olmazlığını, bu edebe aykırılığını” K27a-1. bil-mez+iñ+ni “bilmediğini” KTB37a-4.

-duk/-dük: hoş durur işit-düg-in sorsa kişi “kişi işittiğini sorsa hoştur” A31b-10; KTTB25b-9, sev-düg+in+din “sevdiğinden” K1b-4;A4a-9

-ğan/-gen :Hareket isimleri, özne isimleri yapar: kimleri sal-ğan bu dünya dâmina / koy-ğan oldur âhiret bed-nâmına , “kimilerini bu dünya tuzağına salan” / kötü adlı ahret (cehennem) e koyan odur” A 1b-8; K1b-11, kal- ğan+ı bol-ğay “kalani olacak”KTB-5, bu haber+n+bir-gen ol biliñ “bu haberi veren o, bilin” A38b-7; KTB28-7, yat-ğan+ı yer ol sekiz uçmağ ola “yatacağın yer o sekiz cennet olsun”A27a-2,et-gen ol, yürüt-gen ol “eden, yürüten odur” A1b-3. bil-gen+iñ+ni “bildiğini” KTB37a-4. Az da olsa -an/ en şekline rastlanıyor: îmân art-dur-an, otın öçür-en “ ateşini söndüren “ A27a-6,sırât+dın geçür-en A27a-6.

-ğılı /-gili: uşbu sünnetni tut—ğılı “işte bu sünneti tutan” A11a-5, tut-ğılı şād bolur A11a-5.

- ğu /- gü: yanmış+ın+da gel-gü yol+ı+n “döndüğünde gelecek olduğu yolunu” A 37a-7.

-ğucı /-gücü : özne isimleri yapar: ol taam iy-güci “o yemek yiyici” A40a-6.

-maduk /-medük : ol imâmlar kıl-maduk iş işledi “o imamlar yapılmadık iş yaptılar”KTB9a-13.

-mış /-miş: Öğrenilen geçmiş zaman anlamı verir. Verilen örneklerde sıfat-fiil önündeki isimlerin düşmesi sonucu, isim işleviyle kullanılmaktadır: bar-mış+ı yol+dın “varmış olduğu yoldan” TTB64-1,bağ-la-mış+da “bağlamış olduğunda”, çek-miş+i “çekmiş olduğunu”, git-miş+in+de kıl yarağın gice gün “gittiğinde gece gündüz hazırlığını yap” A 37b-5;KTB28a-2, bu fasılda bildürür kıan tam-mış+ı+n “bu bölümde kan damlamış olduğunu bildirir” TTB21-10;

TTB11-5, kıl-mış+ın+nı “yapmış olduğunu” K14b-1, Mustafâ+nın aymış+ı , hem rövâyet kıl-mış+ı “Mustafa’nın söylediği, hem (onların) rivâyet ettiği” A28b-3, teg-miş+i it ağzını atgıl “ it ağzının değmiş olduğu kısmı at” KTB12b-6,bil-miş+ın+çe tut” bildiğin kadarını tut” A45b-7. çün selâm ber-miş+de soñ yetmiş yolu “sonunda yetmiş kez selâm verdiği” A28b-1, yığ-mış+ın+da “topladığı zaman” K10a-2, kop-mış+ın+da “ ayrıldığı zaman” K26-5, edükin giy-miş+i+n+ge “ayakkabını giymiş olana” TTB33-3.

Zarf-fiiller:

-a /-e, -y : kork-a kılıp “korkarak yapıp” A 1b-6; K1b-9, kork-a kılıp dünya kıl u kâline “dünyanın dedikodusundan korkarak yapıp” A1b-5; K1b-9, toy-dur-a “doyurarak” A31a-5, kıl-ma-y anı kıl tidi sâhib usûl “ usûl sahibinin yap dediğini yapmadan “ A39a-5; KTB29a-2, taşra bak-ma-y “dışarıya bakmadan” A 39b-7, ger boğaz-la-y bilmese “eğer boğazlayarak (kesmeyi) bilmese” TTB62-1

kıl-ma-y anı kıl tidi sâhib usûl “ onu kılmadan kıl dedi sahibi usul”A 39a-5; KTB 229a-2 , taşra bakmay kendü önündin iymek A40a-7 “ dışarıya bakmadan kendi önünden yemek”

-ı/-i: turgıl köni “ doğrularak kalk” K27a-1; A39b-3.

-y-u : hak-la-y-u “haklayarak” , sak-la-y-u “saklayarak” KTB19b-6

-ğınça /-ğınçe, / -ğünça /-ğünçe : Bitirici, sonlandırıcı işlevi vardır: bol-du—ğınça artadı “ olabildiğince aldattı” K6a-12, göz yumup aç-ğünça “göz yumup açmıca dek” A 2b-10; K5b12. kırk direm bol- günça “kırk dirhem olduğunda” A28b-7; K20a-2.

-ğuça /-güçe : “ fiile ; kadar, süresince, yeterince” anlamlarını katar: eyle bolsa yol yarağı bar- guça “yol hazırlığı varıncaya kadar öyle olsa”, oğlı kızı gel-güçe “oğlu kızı gelince” A32a-2

-ban /-ben,-uban /-üben, / -p: Ünlüyle biten kök ve gövdeler eki bağlantı ünsüzü olmadan alırlar. Ekin bağlayıcı bir işlevi vardır: yol yürü-ban “yol yürüyüp” K25a-2, kop-uban cum’a günü, yetgür-üp “cuma günü ayrılıp yetiştirip” K18b-6; A28a-7, kimleri göz yumuban A2b-8; K5b-10, âdem eyle-y-üben, gümrah ol-uban K6a-9, huri gülman işlen-ip ”huri gülman eşlenip”A27a-2 kıymek örtur-up tiz tonunu (<orı tur-: ayağa kalk-)“diz elbisesini ayağa kalkıp giymek” A45b-2, ed-iyp “edip” A1b-1,eyle-p K15a-2, bir-ge-p bu yolu A 32a-4; TTB48-2.

-madın: sadece bir örnekte görülüyor: bozul-madın “bozulmadan” KTB12b-1.

-mayın /-meyin: -madan /-meden zarf-fiili metnimizde bu yapısıyla kullanılır: kuz-la-mayın yok revâ “ yavrulamadan uygun değil” KTB32a-2, öl-meyin kısmek “ölmeden kesmek” A43b-5, uykıdın subh ol-mayın “uykudan sabah olmadan...”KTB27a-7, ünde-meyin “çağırmadan” A37b-4, vakt gir-meyin “vakit girmeden” KTB27a-8.

Fiil çekimi

Emir:

Emir çekimi yalnız 2. ve 3. şahıslarda vardır:

2. Teklik şahıs, fiil kök veya gövdesi eksiz, ya da -ğıl/ -gil ekini alır : ilm-i din örgeñ gilip, tanı Haqqı “din ilmini öğren, (sonra) gelip Haqqı tanı” A 20a-2, hizmet kıl-ıñ, munları bil-ıñ A6a-11, eyle-ñiz A37b-8; KTB28a-3, sorsalar ay-ğıl cevâp ilmin bilip “sorsalar, ilmini bilip cevap ver” K5a-2, ümmet ol-ğıl tâ şefâat ol kıla “ümmet ol, şefâatı o kılar” K1b-2; A4a-7, Şu örnekte emir eki bir ünlüyle genişletilmiştir: ger özr bolsa helâl ol bil-gile “eğer özrü varsa o helâldir, bil” KTB30b-4.

3. Teklik şahıs: kal-ma-sun K 23b-11, yan-ma-sun mu A4a-4; K1a-4

2. Çokluk şahıs: âbdest kıl-ıñ, suf ol bil-ıñ A210a-3

İstek:

Sadece 1. şahıs için kullanılır. Bir hareketi yapma isteğini ifade eder.

-(a)y / - (e)y, (a)yım,-(e)yin , -(a)yım/ -(e)yim, -(a)y/ -(e)y men: ayt-ayın birin birin “birer birer söyleyeyim” A10b-4, ayt-ayın A10b-4. Bazen şahıs eki yardımcı ses kullanılmadan gelir: nicedür ayd-a-m saña AS 10a-8; K6b-5. ger boğazla-y bilmese “eğer boğazlayamasa” TTB62-1, 1. çokluk şahıs istek kipine bir örnek: yani kim bol-a-k cemâatdin bir er “yani cemaatten bir kişi bulunalım, bulunsun” A 10a-1.

-alı /-eli : bir-le-y-eli, söy-le-y-eli “Allah’ın birliğini söyleyelim “ , A 1b-1. Bu ek g- ünsüzüyle de kullanılır: -âalı /-geli : zabt et-geli , izlep git-geli “zapt edelim, izleyip gidelim” K TB22a-9; A25b-10.

assığ kıl-ma-y-a “fayda etmeye”, hakdın özge bil-me-y-e “haktan başkasını bilmeye” A48a-1; K33a-1.

Görülen geçmiş zaman:

-dı /-di, -tı/-ti : tüş eyle-dü-ñ A 3a-7; K6a-1, yime ti-di K2a-5, dost it-in-di A4a-1;K1a-1, bu haber teg-di bize “Bu haber bize ulaştı” A37b-9; KTB28a-3,. Görülen geçmiş zamanın hikâyesi: vakt bol-dı-sa “vakit olduysa” A22a-4

Öğrenilen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman, metnimizde -mış /-miş ekiyle ve Çağatayca’da da çok rastlanan zarf-fiillerle yapılır: dime-gil kendi özümün ay-mış-am , gör-me-miş-em KTBb-4, haqq seni bu dünyeye id-miş-turur “Hak seni bu dünyaya göndermiştir” KTB22b-3; TTB39-5, yime gel-miş-em men K2a-5.

-(u) b-dur/ -(ü)p-dür: kimi anıñ asl ol-up-dur “onun kimi gerçek olmuştur” A20a-1, bir-ig-ib-dür “birikmiştir” K30b-4, bu fasılda yaz-ıl-ı-p-dur ol sünen “O sünnetler bu bölümde yazılmıştır” A38b-9; TTB57-6, kimileri şöyle yap-ı-p-dur “kimileri şöyle yapmıştır” A2b-5;K5b-5, kıl-mış-durur “yapmıştır” A6a-10, bir bol-u-p-dur kişi “insan bir olmuştur” K8b-2.

Gelecek-istek

Gelek-istek kipi ekleri: 1. -ğa /-ge: ol makāmda tur-ğa men“o makamda duracağım, o makamdan kalkacağım” A39a- 2, tur-ğa men diyip “duracağım deyip” KTB27b-6.

-ğay /-gey, -kay /-key : çek-key ol , bağın aç-ğay ol “o çekecek, o bağını açacak” KTB17b-7, etni pāk yu-ğay “eti temiz(ce) yıkayacak” KTB13a-

8, cümlesin tart-ğay-lar “hepsini tartacaklar” KTB11a-2, ger bozulup ya tağı ol şiş-me-gey, hem aş-ma-ğay “eğer bozulup şişmezse, KTB11a-4; TTB21-8, kim ticaret niyyetüñe sakla-ğay “ki ticaret niyyetine saklayacak” A30a-4; K21a-2,tiğ-me gey-ler ten üzre tonlarını “ elbiselerini ten üzerindeyken dikmeyecekler, dikmesinler” A45a-3, koyma-ğay idişlerin “kap kacaklarını koymayacaklar” A45a-7, çekmiş mesh yine hem sağ-la-ğay “giydiği mesh ona yine sağlık verecek” KTB17-8.

–ası /-esi : Bu ek, Kök-türkçede zarf-fiil olarak kullanılmaktaydı. Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde sonuna şahıs eklerini alarak şart kipi görevin üstlendi. –ısar eki, Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir gelecek zaman eki görevini üstlenir. (Ercilasun, 2011). Metnimizde, Oğuzcanın etkisiyle bu ek, gelecek zaman sıfat-fiili ve gelecek zaman kipi işlevlerini karşılar: *ħaqq* katında ol-ası-dur ol şefi “Hak katında o şefaati olacaktır” K26a-7.

– (u)sar / -(ü)ser: Gelecek zaman kipi yapar: bir gezin ‘arz ol-usar, Allah sor-usar “ Bir kez arz olacak, Allah soracak” K14b-1; KTB16a-6 kudretüñ kim bil-üser “gücünü kim bilecek “ K6a-2,ne haber-nüñ bil-üser A47b-3, kılma tüyü kim tiy-üser “kılma diye kim diyecek” A3a-6.

Geniş zamanın şartı:

bir ir-ür-sen birlik içre “birlik içinde bir olursan” K6a-3; A3a-9. Şu örnekte, ir- fiili gerçek anlamında, “ol-“ biçiminde kullanılıyor. ger imān giltür-me-se “iman etmezse, iman etmemiş olursa” K3b-4, ger haber ister-i-se-ñ “eğer haber istersen” KTB16a-5. Son örnekte ir- fiili “i-” biçimiyle kullanılıyor.

Şimdiki zaman:

Fiil kök veya gövdesine –a/ -e /-y (+dur) zarf-fiil ekleri ve şahıs zamirlerinin getirilmesiyle elde edilir: fātiha oku-y-a-sın, sūreni tām kıl-a-sın TTB 32, yan-a sen, kıl-ma-y-a sen “yanıyorsun, yapmıyorsun” KTB23a-1 1.ve 2. teklik çokluk şahıslarda genellikle –dur eki almazlar(Karaağaç, 2009). Şimdiki zaman eki, (y)-a turur yapısıyla Harezmi- Kıpçak Türkçesinde de kullanılır. (Ercilasun, 2011)

ħaqq seni *ħazır* gör-e-dür “Hak seni hazır görüyor” KTB4-a-9, imān saç-a-dur “imān saçıyorlar”, seç-e-dür “seçiyor” A10a-7; K 6b-4.

Şart:

–sa- / -se -: ger gözet-se- ñ A38a-2, ni tile-se- ñ K6a-5, yet- üş-se A2b-12,.

Şart kipinin rivayeti: bol-sa-y-mış KTB24b-2.

Gereklilik:

–mak /-mek gerek, -maklık /-meklik : nice gün anda turıp gitmek gerek “nice gün oradan kalkıp gitmek gerek” A37b-9; KTB28a-4, müstehab yu-maklık sağ yanındın “sağ yanından yıkamak gerek” A19b-10

Birleşik fiiller

er- /-ir- cevher fiili metnimizde yer yer tek başına bir oluşu ifade eder. Bir taraftan ek-fiil görevinde kullanılışı da devam eder: bir ir-ür-señ birlik içre “bir olursan birlik içinde” K6a-3; A3a-9, farz ir-ür “farz olur, farzdır” TTB33-1.

tur-ur, dur-ur : Metnimizde bildirme eki olarak kullanılan bu ek-fiilin yazılışı iki şekildedir. Aynı beyit içinde bile iki yazılış görülebilir: sünnet turur TTB33-1, bu dururlar bar turur TTB37-2 , hālīk ol turur KTB9b-4; raġbet kıl durur A20a-2, bazı örneklerde “durur” fiilinin tamamen ekleşmeye başladığı görülür: sünnet-dür ol, cennet-dür ol A25a-1, yok-dur A25a-5.

-dur- ek-fiili zarf-fiillerle birleşerek çekimli fiiler yapar: (bkz. Şimdiki zaman ve öğrenilen geçmiş zaman).

Teklik 3.şahıs zamiri “ol”, metnimizde şu örneklerde bildirme eki işlevindedir: evvelā arıġ tahret kılmak ol / yine arıġ yer yüzine turmak ol “önce temizce taharet yapmak, yine temizce bir yerde (namaza durmak)tır. KTB18a-4.

bol- / ol- yardımcı fiilinin de her çekimde ikili kullanımına metnimizde sıkça rastlanır: rahmet bol-dı-lar K2a-9, on bolur A7a-1, muñlarınñ atı bol-ur KTB4a-6, tut-ma-ġan ne bolur A9b-6, hükm içre bol-ġay on K 10a-2, arı bol-mak ol A13a-2, zehr ol-up K2a-5, arz ol-usar K14b-1, ferman ol-mak erine ol A9b-3. kayt-ar ol-a-m KTB11a-1 “ dönmüş olayım, terk etmiş olayım”

Yeterlik fiili:

“u-mak” fiiline, yeterlilik anlamında bir örnekte rastladık: kimse al-u-maz güç ile “güç ile kimse (onu) alamaz” K6a-2; A3a-8. Türkiye Türkçesinde kullanılan “-e-bil-“ fiilinin olumsuz şekli (-e-mez), ekinin “-e-“ zarf-fiili, “-u-“ fiiliyle kaynaşmıştır: al-a+u-mak “alabilmek” (Korkmaz, 1992). Metnimizde bu yapıda örnekler vardır: al-a-bil-ür al-a-bil-mez A40b-1; TTB58-2,geç-e-bil-mez ol K1b-1İ A4a-6, tiy-ü-bil-mez kişi KTB29b-4.

Emir kipi, Oğuzca 2. şahıs teklik çekiminde yalnız fiil kökü kullanır. Metnimiz bu çekimde, bazen Oğuzca ile ortakır.

Öğrenilen geçmiş zamanının –miş /-miş şekli metnimizde Oğuzca ile benzerlik gösterir.

Oğuzca sıfat-fiil eki -ġılı /-gili ve –ġucı /-ġüci metnimizde de kullanılır. Korkmaz,1972. (bkz. Fiil çekimi)

Sonuç

Revnaku’1- İslâm dil özellikleri bakımından Çaġatayca ve Türkmençe unsurları bir arada barındırır. Ses özellikleri bakımından hem Türkmençe hem Çaġatayca unsurların yan yana bulunduğu görülür.

Şekil bilgisi özellikleri bakımından da aynı karışık yapıyla karşılaşılır. Özellikle çekim eklerinde hem Türkmençe hem de Çaġatayca unsurlar göze çarpar.

Söz varlığında da aynı ikilik dikkati çeker. Bazı kavramlar, eş anlamlı iki kelimenin yer değiştirmesiyle kullanılır.

Kelimelerin yazılışlarında ve eş anlamlıların birlikte kullanılmalarında bu özellik yakından gözlenebilir. Eserin dilindeki ikilik onun benimsenip okunmasında etkili olmuştur, denebilir.

Revnâku'l- İslâm bu zengin gramer çeşitliliği ile Orta Asya'nın ortak bir eseri olmuştur.

Kısaltmalar

A: Aşgabat nüshası

K: Kazan nüshası

KTB: Kazan nüshası tıpkıbasım

TTB: Taşkent nüshası tıpkıbasım

KAYNAKLAR

ABİK, Deniz (2007): Sûfi Allahyar ve Sebâtü'l-Âcizîn'i: 18. Yüzyıl Doğu Türk Edebiyatı Dilinde Mahallileşme Eğilimleri Üzerine, International Journal of Central Asian Studies, Volame 11.01.2007.

AŞIROV, Annagurban (1991); Amansariyev, Bekdurdu: Revnaku'l-İslâm, Aşgabat-“Miras”.

ATALAY, Besim (1986) : Divanü Lûgat-it-Türk Dizini IV., TDK Yayınları : 524,Ankara.

Baktabal net: Çağatay Türkçesi Edebiyatı.

CAFEROĞLU, Ahmet (1974): Türk Dili Tarihi I-II, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1072, 2. Baskı, İstanbul 1974.

DEMİR, Mehmet (1972), Gördes Ağzı, Lisans Tezi, A.Ü. DTCF.

Forum Alev: Türkmen Edebiyatı: www.forumalev.net / dünya-tarihi, 330618- turkmen-edebiyati.html

ECKMAN, Janos (1988): Çağatayca El Kitabı (Çeviren: Günay Karaağaç) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3412.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2011): Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları:603.

GELDİ, Nazarov (1980): Türk Dili Golyazmalar Katalogı, İlim Neşriyatı, Türkmenistan BA, Aşgabat,1980.

HOFMANN, H.F. (1969): Turkish Literature A Bio- Bibliog rafiel, Survery Section III, Part I, Authors.

KORKMAZ, Zeynep (1992):Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları :575.

KORKMAZ, Zeynep (1969) Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, A.Ü. DTCF Yay, 2. baskı,Ank.,1969.

KORKMAZ, Zeynep (1972) “ Divan-ı Lûgat-it- Türk ve Oğuzca”, Türk Dili Dergisi, Divan-ı Lûgat-it-Türk Özel Sayısı, TDK Yayınları Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1988): “Çağatay Edebiyatı” maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c.III. 271-323.

TOGAN, Zeki Velidi (1999): Hatıralar-Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültürel Mücadeleleri. Ankara Diyanet Vakfı Yayınları: 298.

ÖZBAY, Ekrem : “Çarlık ve Sovyet Rusya’sının Türkistan Eğitim Politikasında Türkmenistan Örneği” Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarihi Dergisi, 127.S. s.193,İstanbul.